

שורשים / אילנה תורן-עמית

"למה את לא שואלת אותי?", אמרתי לבתי יום אחד, "יום יבוא ותרצי לדעת ולא יהיה לך את מי לשאול." אני חושבת שאמרתי לה את זה כשראיתי עבודת "שורשים" של אחד הצעירים במשפחה; את "עץ המשפחה" שעשה, על כל ענפיו המשתרגים. אני אפילו לא זוכרת מה בתי ענתה לי. רק את קוצר רוחה ואת המבט ותנועות הגוף שלה, כמי שמנסה לסלק זבוב טורדני. גם בתי כנראה פוחדת מהמוות. איתו, לא כדאי להתעסק.

ואולי רציתי שתעשה לי "שורשים" כי אני מעולם לא עשיתי עץ כזה להוריי, במיוחד לא לאבי. עכשיו, כשאני עולה על קבריהם הצמודים, אני מביאה פרחים שקניתי דקה לפני, שמה אותם בקנקן השיש שבין שתי המצבות, מניחה שתי אבנים שוות בגודלן – עד כמה שזה ניתן – אחת על כל מצבה, ובודקת בעיני אם צמח הגנן ניקה אותן ודאג להשקות את הערוגה הקטנה שבין שתיהן ולסלק את האבק מעליהן. אבל כשאיש לא שם לב, ובעיקר כשאני מגיעה לבדי, אני מדברת עם אמי. רק עם אמי. "אמא", אמרתי לה אתמול כשקפצתי אליה בדרך משם לשם, "רמי שוב ניתק את הקשרים מהחברה האחרונה שלו. הוא כבר עבר לגור איתה; אבל ביום שישי האחרון הגיע שוב לבד. והוא לא נראה שמח, למרות שהוא לא מדבר. את יכולה לעזור? הרי יש לך שם קשרים."

"למה תמיד את רוצה שידברו", שמעתי קול. "את לא יכולה להסתדר בלי מילים?" חשבתי שאמי החליטה היום לענות לי, אבל אז זיהיתי בבירור – זה קולו של אבי! שוכב לו כאן שנים, לצדה, כאבן שאין לה הופכין, שומע את בקשותיי, שאף פעם, כבר אמרתי, אינן מופנות אליו, ופתאום השמיע קול. אבא מעולם לא הרבה במלים, במיוחד לא בשעת מצוקה, אז למה דווקא היום? עברתי לצד שמאל של המצבות הצמודות, פיניתי כמה אבנים מביקוריי הקודמים, התיישבתי בקצה והנחתי ראשי על האבן הניצבת, כששערי נוגע בזנב הנחושת הירוקה שמשתלש בגינם של הגשמים משמו החרוט של אבי. "אבא", אמרתי, "אני באמת זקוקה

למלים; זה אולי בגלל שאתה לא הירבת בהן..". אבי שתק רגע. ואחר כך אמר –
"שאלת אותי? מעולם לא שאלת.."

"אני חושב", אמר לי אבי אחרי רגעים אחדים, "שהפסקת לשאול בגיל מאוד צעיר. כשהיית בת 6 או 7. זה היה סביב יום הולדתך. נעלת בגאווה את הנעליים הכחולות החדשות שקנינו יחד ב'פיל', זוכרת? כל שנה היינו הולכים, את ואני ל'פיל', ואחר-כך לחנות הספרים של רובינזון, לקנות ספר - והתרוצצת בחצר אחרי התרנגולת שגידלת, ציפולנקליה קראת לה (איך הוא זוכר? אני כבר לא זוכרת). לא היית בקרבת מקום כששלמה התקרב אלי. זה, האחין הבריון של גב' הימל, שהגיע "משם", אחרי המלחמה, התיישב באחד החדרים ולאט לאט השתלט על כל הבית. גב' הימל כבר לא היתה אז בחיים; הלשונות הרעות אמרו שהיכה אותה כל יום קצת, עד שמתה. ניסיתי לחפש אותה כשהגעתי, אבל כאן כל כך צפוף. באותו יום החליט כנראה לפנות גם אותנו מהדירה. לא היתה לו דרך אחרת – היינו שם ב"דמי מפתח", ואי אפשר היה לסלק אותנו. ואז, ניגש אלי ותקע את אגרופו במרכז בטני. עכשיו אני לא יכול להיזכר בכאב ההוא, שקיפל אותי לשניים, אבל אני יודע שזה כאב מאוד. ואז, כשהרמתי עיניים, ראיתי אותך, את העיניים הגדולות שלך, מסתכלות אלי בבעתה. "אבא", רצת אלי, אבל מאותו יום לא שאלת אותי הרבה שאלות."

פתאום נזכרתי. עמדתי רחוק, וראיתי מעגל של אנשים, ואבא שלי – שהיה עד אז גדול וחזק ויודע הכל, כמו בתמונה הקטנה הצהובה שנשארה על המדף בסלון עד היום, צעיר, יפה, עם בלורית שחורה מלאה, כורע על ברכיו עם חבר על שפת הים, כשהגלים מכסים את מכנסיהם, וודדתי, אחות אמי, עומדת מעליהם, גדולה ושופעת ושתי ידיה על כתפיהם הערומות, מעל לצלעותיהם שאיימו לקרוע את עור גופם. אבל באותו יום, עם שלמה הבריון, אבא היה קטן כזה, וכשהגעתי שמעתי רק צעקה חלושה, בקול גבוה, כמו קולה של אשה, או של ילד, שבקעה מגרונו. שנים המשכתי לשמוע את הגניחה הזאת. ואני, מה עשיתי אז? ברחתי? קראתי לאמא? לא זוכרת.

"לא ברחתי", אמר אבי, קורא את מחשבותיי, "אבל, כן, ברחתי. אולי בצדק. אני אף פעם לא הייתי גיבור גדול; ואת אולי רצית אבא אחר. גבוה כמו שלמה הבריון, חזק כמוהו וחכם. חכם אולי הייתי, אבל את כנראה לא ראית את זה. לא ראית, שאולי לא היה טעם להתמודד עם בריון, שיכול להרוג אותי בעדינות, יום אחרי יום. בגיל 6-7 כבר הפנית לי עורף כמי שאי אפשר לסמוך עליו, וכשהיית בת

14-15 – מי צריך הורים? היית בעינייך יותר חכמה מאיתנו. תנועת הנוער, החברים, החבר, הם שהיו במרכז, ואנחנו זזנו.”

המשכתי להישען על האבן, שהיתה עכשיו חמה מהשמש של אמצע הצהריים, וניסיתי לשים סדר במחשבותיי. האם אז, עם שלמה הבריון, זה באמת התחיל? מאז הוא לא דיבר?

”לא”, אמר אבי, ”את צודקת, זה לא באמת מאז. הרבה קודם. לא סיפרתי לך אף פעם, לא יכולתי. את לא שאלת, ואני לא יכולתי לספר. בעצם, לפעמים שאלת. כשנכנסת למיטה שלי ושל אמא, עם האלבום האדום, שבקושי יכולת להרים אותו, דפדפת בין עליו וביקשת שאספר לך על האנשים בתמונות החומות ההן, בחליפות, מעונבים, לפעמים עם כובעי לבד כבדים, לפעמים בלי. ועל הבחורות והבחורים הצעירים, עם אף גדול כמו שלי. איזה מזל שאת לא קיבלת את האף הזה. כשהייתי צעיר, האף הזה לא הפריע לי; אמרו שהייתי יפה. אולי לדינה'לה אחותי זה הפריע בצעירותה. אבל זה לא הפריע לה להתחתן ולהביא לעולם שלושה ילדים. היא היתה גדולה ממני. אם תחפשי טוב, תמצאי תמונה שלה בין התמונות החומות באלבום האדום. ואולי נשארה שם גם תמונה של לאה'לה, שהיתה עוד ילדה כשעזבתי ועליתי לארץ כחלוץ. האלבום הזה אצלך עד יום, מעט קרוע, אבל הזוויות השקופות מודבקות עדיין על חלק מהעלים שלו ותופסות קצת מהתמונות. חפשי אותו.”

”אמא שלך סיפרה לך משהו על הבית שלי – תשעה אחים ואחיות, כשאני בערך האמצעי. בדרך כלל היתה מספרת עליהם כשהיתה כועסת עלי, ומטיחה בי שבאתי מבית עני, עם תשעה ילדים, ולא מבית עשיר כמו שלה. ואני שתקתי. איך אפשר להסביר איזה בית היה לנו? שתקתי וזכרתי את אבא שלי, שהיה ”מלמד”, והיה יושב עם שנים-עשר התלמידים הקטנים שלו בחדר השני, במעגל, מבוקר עד ערב, ומרביץ בהם תורה. ישבו על ספסלים בלי משענת, בחדר צפוף ודחוק, כשריח הבישול מהמטבח הסמוך ממלא אותו. הוא ידע ללמד, אבא שלי. לימד כל ילד בנפרד, וכל השאר היו חייבים להקשיב. וכשמישהו היטיב לקרוא, היה מעמיד אותו על טברטקה קטנטן, נותן את הספר בידו וזה היה קורא בקול בפני כולם. את זוכרת את היום ההוא, כשהיית בת חמש, ובאו מוניה ושלמה וירחמיאל והנשים שלהם, והעמדתי אותך על הטברטקה? חשבתי שאת באמת קוראת את הפרק הראשון של בראשית, וכשעברת מהעמוד הראשון לשני ונתקעת – התביישתי. נדמה לי שנתתי לך סטירה. כן, נתתי. ואת לא סלחת לי על זה. אחר כך אולי סלחת, כשלימדתי אותך לקרוא כתב רש”י ותלמוד. זוכרת איך אהבת תלמוד? היחידה בכיתה, בעירונית

שלך. גם בגיאוגרפיה ובאנגלית עזרתי לך בתחילת התיכון. כשהתביישת בי, מול כל ההורים המפורסמים של בני כיתתך, אמרת לחבריך בלחש שלמדתי בישיבה גבוהה, בוורשה, ליד וולמין, העיירה שלנו.

"בעצם, הייתי צריך להבין אותך כשהתביישת בי. גם אני בגיל המתאים התביישתי בהוריי, שלא עיכלו מה קורה לבן הנבחר שלהם. פתאום נעלם בערבים, בסופי שבוע, וחוזר משולהב ומזמזם שירים מוזרים בשפת הקודש. הם התנגדו קשות לחברות שלי בגורדוניה. ואני מצאתי עולם חדש. לא חשבתני על הוריי, על הקשיים הכלכליים שלהם ושל מרבית תושבי העיירה, מול האנטישמיות שהתחילה כבר אז להשתולל. למען האמת, גם לא חשבתני על אחיי ואחיותיי. האנטישמיות הפחידה אותי. ניסיתי בהתחלה לסחוב אחריי לתנועה את חיים אחי, אבל הוא צחק עלי ואמר שאני מתנהג כמו ילד קטן ששמח שהוא יכול לחזור מאוחר בלילה אחרי ריקודי הורה משונים, עם בנים ובנות, ושמתלהב מההכשרה שמציעה צעצועים כמו קופסת קרן קיימת וחולם על עבודת איכרים בארץ ברברית".

--

איך לא ידעתי על כך? גם על זה לא סיפר. אז למה לא תמך בי כשניסיתי להיכנס בגיל צעיר מאוד לנוער העובד? איך יכול היה לקרוע את פנקס התנועה שקיבלתי רק כמה ימים קודם לכן, בקור רוח כזה, כשצאתי לתנועה ביום ש"מבול" הציף את תל-אביב הקטנה?

"מי אמר לך שעשיתי את זה בקור רוח?", ענה אבי. "ילדים אף פעם לא באמת יודעים מה מניע את ההורים שלהם. הם בונים סיפור, וממשיכים איתו כל החיים. ניסית פעם לשנות את אחד הסיפורים האלה שלך? להזיז אותן, להסתכל עליו מזווית אחרת? לנסות לראות אותי?"

"זה היה כבר בשנים שלא אהבתי לא את גורדוניה ולא שום תנועת-נוער אחרת וגם לא את עצמי. נכון, אני חייב הרבה לגורדוניה. שם, בהכשרה בְּמשק חקלאי על-יד העיירה, למדתי משהו על עבודה פיזית. זה היה התנאי לקבלת סרטיפיקט – הרישיון של המנדט האנגלי לעלות לארץ-ישראל. וההכשרה הזאת עזרה לי כאן. תסתכלי בתמונות – נעלמו החליפות, עניבות הפרפר, כובעי הלבד. ובמקומם – חולצה רוסית, גופיות אפורות, כובע טמבל, וטוריה ביד. חודשים ארוכים עבדתי בסלילת כבישים עם הטוריה הזאת, אבן אחרי אבן. אבל אז כבר היכרתי את אמא שלך – וחלקים גדולים מהסיפור שלי את יודעת ממנה".

כן, באמת אני יודעת. גם על הביקור של חיים, אחי אבי, ומשפחתו – אשתו ושלושת ילדיו הקטנים - בארץ-ישראל, כשאבא ואמא שלי כבר היו נשואים, וגם אחותי הגדולה נולדה. אמא אמרה שאבא ניסה בכל כוחו להניא את חיים מלחזור לפולניה; אבל זה לעג לו ולחיינו בחולות, אסף את משפחתו, וכולם חזרו "לשם".

"זה היה קשה", אמר אבי, "כשהעמיס את המזוודות על העגלה בדרך חזרה לנמל יפו, רצתי אחריו ברחוב, יותר נכון, בחולות, כי כביש עוד לא היה אז בקריית מאיר שבה גרנו, ובכיתי שלא ייסעו. אבא ואמא שלנו כבר נפטרו קודם, "באופן טבעי", ורציתי שיישאר איתי. חיים תמיד היה איכשהו קרוב אלי יותר מכולם; גם בגיל. אבל הוא לא ראה ולא הבין. לא יכול היה לסבול את החיים כאן. 'איך אתה יכול לחיות כאן, אחרי שאתה יודע כמה טוב בפולין?' אמר לי, 'ארץ אירופית, עם תרבות וחינוך, ותיאטרון ומוסיקה, ויערות, ומים ושלג, ולא ארץ ברברית כזאת, עם חמסינים, יתושים, ועבודה בטוריה. לא חבל על הילדה שלך?' אני, מרחוק, חשתי יותר את הסכנה אליה הוא נוסע ולוקח את גיטל אשתו ואת פייגה'לה, שעיה ורוז'לה, הילדים שלו. אחר-כך, ב-1941, קיבלתי דרך הצלב האדום את זעקתו: 'יכול לעזור לנו?! לא יכולתי. גם לא לדינה'לה ולילדים שלה, ולא לאחרים. כולם נעלמו, כמו אלפי יהודי וולמין, בטרבלינקה. אז את מבינה על מה חשבתי כשלא הגעת באותו יום ארוך הביתה? חשבתי ששוב אני לא מצליח להציל. שתנועת נוער זה דבר סוחף ונהדר לצעירים שרוקדים הורה עד הבוקר, אבל היא לא עזרה להציל את מי שלא הצליחה לספק להם סרטיפיקטים ונשארו שם. ועכשיו, חשבתי – אני לא מצליח להציל את בתי מטביעה בתל-אביב העולה על גדותיה."

איך יכולתי לנחש? הרי אבי אף פעם לא דיבר. את הסיפור הזה על חיים, אמא שוב ושוב סיפרה, אבל מהזווית שלה. ואני, שרציתי דודים גם מהצד של אבי, לפחות אחד מהם, ניסיתי להמשיך את הסיפור הזה אחרת. דמיינתי שאנחנו עולים במדרגות של בית מהודר, ברחוב שיש בו כבר כבישים ומדרכות ועצים בצד הכביש, מגיעים לקומה שנייה ועל הדלת כתוב "חיים לרמן ומשפחתו". אנחנו מצלצלים בדלת, ויוצא איש מהודר, עם חלוק משי כחול כהה – כי זה באמצע היום ואולי הרגע התעורר משנת צהריים, ומזמין אותנו פנימה. במשך שנים לא הייתי בטוחה אם היה זה דמיון או מציאות. אמי, שסיפרתי לה על כך בילדותי, אמרה שזה היה כנראה דמיון. כי חיים ומשפחתו חזרו לפולין עוד לפני שנולדתי.

"מאז לא דיברתי עליהם", אמר אבי. גם עם אמא שלך הפסקתי לדבר עליהם. לא היה צריך. הרי זה ממילא לא עוזר, לדבר. זה רק יותר כואב. ואת גם לא

שאלת. וכששאלת – זה היה כבר אחרי שאמא גם הלכה. אולי מפני שעד אז יכולת תמיד לשאול אותה, והיא ידעה לענות, וכשהלכה, היה חסר לך הדיבור איתה.”

ליטפתי את אבן השיש שעכשיו היתה כבר ממש חמה, מהשמש הקופחת ומחום גופי. זה נכון, כך בעצם היכרתי את אבי תמיד. שותק סביב דברים מציקים, סביב זכרונות מעיקים. ומאז מותה של אמי, לא דיבר עליה וגם את שמה לא הזכיר אפילו פעם אחת. לא, זה לא לגמרי נכון: יום לאחר מותה לקה בשיניו ולקחתי אותו למרפאת שיניים. נכנסנו למרפאה הגדולה, אבי נכנס לחדר הטיפולים, ואני המתנתי לו בחדר הקבלה. לפתע יצאה הרופאה ובעיניים דומעות אמרה – ”בואי, היכנסו, הוא בוכה. אומר שאשתו מתה אתמול.” נדהמתי. עד אז מעולם לא שמעתי את אבי אומר במפורש את המלה הזאת – ”מוות”. הפעם השניה שדיבר על אמי היה כבר בבית רבקה, שם ישב ימים ארוכים על כיסא, בין הארוחות ושעות השינה הארוכות. יום אחד הישיר אלי מבט בעיניים נבונות פתאום ושאל – ”איפה אני? מה אני עושה כאן? תביאי לי את הנעליים, אני צריך ללכת לאמא”.

”אני יודע שזה היה רגע קשה עבורך”, אמר עכשיו אבי. ”כבר התרגלת לדמנטיות שלי. עשית את זה די בסדר. דאגת למטפלת צמודה שתלווה אותי בתוך המוסד הנורא ההוא. ורוחמה אכן טיפלה בי יפה. דאגה שאוכל, רחצה אותי. אבל את היית חסרה לי. היית באה לרגעים אחדים, רואה ש”הכל בסדר”, ומיד בורחת לענייניך, לחיים. ידעת שאני מפחד מהמוות? גם עליו אף פעם לא דיברתי, אולי לא ישמע – וייעלם. עכשיו זה ממש מצחיק אותי. הצלחתי להערים עליו ועליך במשך שנים ארוכות. בהתחלה חשבת שתצליחי איתי כמו עם אמא, שלא אצטרך לעבור את ”נתיב הייסורים”, כמו שקראת לזה אז, שלא ייקחו אותי לבית-חולים, ושאמות בבית (רואה, עכשיו אני יכול להגיד את המלה הזאת בלי חשש). זה כמעט הצליח לך. דני הגיבן (איפה מצאת את הייצור הזה? פעם אספר לך איך זה היה לגור שנה שלמה בבית שלי עם הטיפוס הזה, ש”שמר” עלי) ארגן את העניינים, וכשהתחלתי להקיא ולרזות והפסקתי לקום מהכיסא, קראת לרופאים, באת אלי כמה פעמים ביום – העיקר שלא אגיע לבית-חולים. אז מה קרה שבסוף כן הזמנת את האמבולנס? אולי ראית בעיניי את הרצון הנורא שלי לאחוז בחיים בכל הכוח. זוכרת את היום הראשון שהבאת אותי לאיכילוב, וישבת על ידי במשך כל היום? חשבת שישנתי, אבל כל רגע פקחתי את עיניי, חיפשתי ומצאתי אותך על הכיסא וידעתי שהכל יהיה בסדר. את שם.

"מה את באמת יודעת על שש השנים הבאות, עד שאמך הצליחה לשכנע אותי לוותר ולחצות את הקווים? לא דיברתי, אבל יוסוף, המטפל הנהדר במחלקה שלנו בבית רבקה, שראה אותך יום אחד בוכה, כן דיבר איתך. איזה מין חיים הם אלה? שאלת אותנו, כשהכניסו אותי למיטה, נקי ומצוחצח. 'למה את אומרת ככה?' אמר, 'תראי, הם אוהבים את החיים; לא היו מוותרים על אף רגע. אוהבים לאכול, להתרחץ, להיות נקיים, לצאת עם העגלה לחצר בין העצים, כשהשמש מציצה מהענפים.' הוא צדק, יוסוף, לא הייתי מוותר על השנים האלה."

אלוהים, אמרתי לעצמי, יוסוף באמת צדק אז. אבל אולי אבי אומר את זה עכשיו בגלל שרע לו שם, בעולם שכולו טוב? "אבא", הפניתי בפעם הראשונה את שאלתי המפורשת אליו ולא אל אמי, "אולי תספר לי קצת על 'שם'? גם אני כבר קרובה, עוד מעט ונתראה. וגם אני פוחדת מהמוות, וגם אני לא מדברת עליו. לפעמים אני מציצה מסביבי ורואה את חברותיי. כל אחת בדרכה, מתמודדת עם הימים הרצים במהירות לקראת כתובת ידועה מראש, ואני לא יודעת איך לעשות את זה. ספר לי. הנה, אני שואלת."

השמש כבר הסתתרה מאחורי ענני סוף החורף, ואבן השיש עליה נשענתי התקררה לאט לאט. הצמדתי אליה את אוזני השמאלית, זו ששומעת יותר טוב, מנסה להמשיך ולשמוע את אבי. לא הצלחתי. כנראה שגם האוזן הזאת לא מה שהיתה פעם.